

NEDERLAND
als
PROVINCIE

LOUIS SICKING (RED.)

NEDERLAND

als

PROVINCIE

**VAN HET ROMEINSE RIJK
TOT DE EUROPESE UNIE**

2026 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Herengracht 48, 1015 BN Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2026 Louis Sicking (red.) en de auteurs
Omslagontwerp Jan van Zomeren
Lithografie afbeeldingen Pixel-it
Zetwerk en opmaak Willem Morelis
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5985 6

Inhoud

De provincialisering van Nederland LOUIS SICKING	7
1	
Het Romeinse Rijk (1ste-5de eeuw) LIESBETH CLAES	29
2	
Het Frankische Rijk van de Merovingen (5de-8ste eeuw) LUIT VAN DER TUUK	47
3	
Het Karolingische Rijk (8ste-9de eeuw) SVEN MEEDER	67
4	
Het Heilige Roomse Rijk (9de eeuw-15de eeuw) WIM BLOCKMANS	85
5	
Het Bourgondische Rijk (15de eeuw) MICHAEL DEPRETER en LOUIS SICKING	105
6	
Het Habsburgse Rijk (16de eeuw) JANTIEN DOPPER en LOUIS SICKING	127

7		
Het koloniale rijk (17de-19de eeuw)		
ERIK ODEGARD		149
8		
Frankrijk (eind 18de-medio 19de eeuw)		
CORNELIS HENDRIK VAN RHEE		167
9		
Het Derde Rijk (medio 20ste eeuw)		
JAN JULIA ZURNÉ en WIM VAN MEURS		187
10		
De Europese Unie (medio 20ste-21ste eeuw)		
JORRIT STEEHOUDER en KOEN VAN ZON		209
Nederland in tien rijken en een unie		
LOUIS SICKING		233
Noten		273
Om verder te lezen		291
Over de auteurs		296
Woord van dank		299
Illustratieverantwoording		300

Louis Sicking

De provincialisering van Nederland

De geschiedenis van Nederland begint meestal met de Opstand onder leiding van Willem van Oranje die na tachtig jaar oorlog (1568-1648) resulteerde in een zelfstandige staat: de Republiek der Verenigde Nederlanden. In handboeken, overzichtswerken en het publieke debat wordt deze republiek steevast gezien als voorloper van het huidige Nederland. Sterker nog, de Republiek wordt vaak voorgesteld als de enige staat die aan het Koninkrijk der Nederlanden voorafging. Het gevolg is dat de aandacht vooral uitgaat naar de zeventiende eeuw, nog steeds beter bekend als de Gouden Eeuw, de bloeiperiode bij uitstek van de Republiek. De tijdvakken die eraan voorafgaan – de Oudheid en de Middeleeuwen – komen er meestal bekaaid van af, als ze al besproken worden. De periodes die volgen op de Gouden Eeuw, in het bijzonder de achttiende eeuw, en de moderne of eigentijdse geschiedenis kunnen op meer belangstelling rekenen maar spreken minder tot de verbeelding dan de ‘gouden’ zeventiende eeuw.

Tot de Tweede Wereldoorlog kon de Republiek in de Gouden Eeuw worden gezien als het centrale hoofdstuk in de ‘vaderlandse’ geschiedenis. Dit was mogelijk dankzij een negentiende-eeuwse historische cultuur die in Nederland tot 1940 stand heeft gehouden. De traditionele Nederlandse geschiedbeoefening, die sinds de negentiende eeuw in sterke mate was verbonden met het nationalisme, kwam pas na 1945 onder druk te staan. Na de oorlog verloor geschiedenis als wetenschappelijke discipline haar politieke en morele waardering voor een groot deel ten gunste van economen en sociologen. Alleen op het terrein van de interpretatie en betekenisgeving van de Tweede Wereldoorlog zijn geschiedkundigen bepalend gebleven.¹ Heden ten dage spelen historici opnieuw een rol in het publieke

debat. Naast historici van de moderne tijd als Maarten van Rossem en Beatrice de Graaf die tot bekende televisiepersoonlijkheden zijn uitgroeid, halen ook specialisten van de Gouden Eeuw geregeld het nieuws. Dit is vooral te danken aan de maatschappelijke belangstelling voor de keerzijden van de Gouden Eeuw.

Door de toegenomen aandacht in recente jaren voor deze keerzijden, waaronder de slavenhandel en het hardvochtige bewind in de overzeese gebieden, is de focus op de Republiek en haar koloniale imperium versterkt. Het besef dat de rijkdommen en verworvenheden van de Gouden Eeuw met veel bloedvergieten en grootschalige uitbuiting zijn gerealiseerd, is toegenomen. Tegelijkertijd heeft ook het Holland van de zeventiende eeuw, met Amsterdam als zinderend zakencentrum van de wereld, aan actualiteit gewonnen. In het hedendaagse Nederland als 'randstadstaat', waarin 'Den Haag' eerst en vooral de belangen van een neoliberale, kosmopolitische en soms ook schuldbewuste Hollandse elite in de Randstad behartigt, en weinig oog heeft voor de noden in 'de provincie', is Holland in de Gouden Eeuw het onderwerp van verhitte discussies.

De reductie van de Nederlandse geschiedenis tot vooral Hollandse geschiedenis (van de zeventiende eeuw) is wel vaker aan de kaak gesteld. Ook dit boek beoogt los te komen van deze in ruimte en tijd al te beperkte opvatting van de Nederlandse geschiedenis. Dit gebeurt door naar Nederland te kijken, van het begin van de jaartelling tot nu, vanuit de verschillende rijken waarvan het deel heeft uitgemaakt. Het boek telt tien hoofdstukken die, met uitzondering van het laatste, elk een rijk centraal stellen. Daarmee beoogt *Nederland als provincie* op drie manieren aan te zetten tot verbreding en vernieuwing van de Nederlandse geschiedenis. Ten eerste door deze niet enkel op zichzelf te beschouwen maar te verbinden met Europa (en de rest van de wereld). Ten tweede door de Nederlandse geschiedenis niet langer hoofdzakelijk te beperken tot de periode vanaf de Nederlandse Opstand en de Gouden Eeuw maar meer aandacht te besteden aan de Oudheid en de Middeleeuwen en daarmee aan ontwikkelingen op de lange termijn, de *longue durée*. Ten derde door de Nederlandse Republiek niet langer te zien als de exclusieve voor-

ganger van het huidige Nederland maar juist ook oog te hebben voor andere (staatkundige) perspectieven en regimes. Door deze drie benaderingen wordt onder meer de eenzijdige focus op Holland – het hollandocentrisme – doorbroken en worden ook andere Nederlandse regio's belicht.

Aan elk van de volgende rijken is een hoofdstuk gewijd: het Romeinse Rijk (1ste-5de eeuw), het Frankische Rijk van de Merovingen (5de-8ste eeuw), het Karolingische Rijk (8ste-9de eeuw), het Heilige Roomse Rijk (9de eeuw-15de eeuw), het Bourgondische Rijk (15de eeuw), het Habsburgse Rijk (16de eeuw), het Nederlandse koloniale rijk (17de-19de eeuw), Frankrijk met de Franse Revolutie, de Napoleontische oorlogen en het keizerrijk (eind 18de-medio 19de eeuw) en het Duitse Derde Rijk (medio 20ste eeuw). Een tiende hoofdstuk, over de Europese Unie, sluit de reeks rijken af. Zo ontstaat een opzet met een tijdlijn van twintig eeuwen waarop negen rijken en een unie prijken.

Uiteraard is het ene rijk het andere niet en is er veel veranderd in de twintig eeuwen die in tien hoofdstukken de revue zullen passeren. Daarom zal hieronder eerst dieper worden ingegaan op de betekenis van termen als 'rijk' en 'imperium'. Bij 'het rijk' zullen de meeste Nederlanders denken aan de rijksoverheid, de centrale overheid die verantwoordelijk is voor wetgeving, beleid en uitvoering op landelijk, dat wil zeggen het nationale niveau van de staat. 'Een rijk' roept ook een andere associatie op, die met koninkrijk of keizerrijk, respectievelijk geregeerd door een koning en een keizer. Het Latijnse equivalent is 'imperium', dat ook in het Nederlands bestaat en wellicht weer andere associaties oproept. Zowel de term imperium als de voorstellingen die we er nu bij hebben gaan terug op het oude Rome, dat uitgroeide tot het centrum van het Romeinse Rijk. Oorspronkelijk sloeg het begrip op het politieke domein zonder noodzakelijkerwijs betrekking te hebben op een bepaald territorium.² De begrippen rijk en imperium die hier verder als synoniemen zullen gelden, worden in de meest uiteenlopende plaatsen en tijden gebruikt. Dit betekent dat wat rijken of imperia in de praktijk behelzen sterk kan variëren.

Een voor de hand liggende definitie van een rijk is een grote entiteit die niet aan een ander geheel ondergeschikt kan zijn en bestaat uit een regerend centrum (het moederland of de metropool), dat andere delen (koloniën of de ‘periferie’) overheerst als resultaat van militaire verovering en politieke en/of economische onderdrukking. Die perifere delen worden veeleer apart van het moederland gehouden en bestuurd dan dat ze in datzelfde moederland worden opgenomen. Een rijk kan worden onderscheiden van een staat in de zin dat staten min of meer onafhankelijke politieke entiteiten zijn met een minder verdeeld karakter dan rijken. Federale staten zijn samengesteld uit delen die in principe gelijk(waardig) zijn. Federaties zijn als zodanig ook van rijken te onderscheiden omdat er zoals gezegd binnen rijken onderscheid bestaat tussen het (over)heersende moederland en ondergeschikte eenheden in de periferie. Verder komen federaties op basis van vrijwillige samenwerking tot stand – Zwitserland bijvoorbeeld – terwijl rijken zoals gezegd veelal door verovering ontstaan.³

Op de tijdlijn van twintig eeuwen zijn zowel onderbrekingen als overlappingen tussen de verschillende rijken te vinden. De historische werkelijkheid is nu eenmaal weerbarstig. Dat geldt in het bijzonder voor de overgangperiodes tussen de gebruikelijke tijdvakken in de Europese geschiedenis: de Oudheid, de Middeleeuwen, de vroegmoderne en de contemporaine periode. Daarom kijken we nu eerst even naar de verdeling van de genoemde rijken over deze tijdvakken. Het eerste rijk waartoe delen van het huidige Nederland behoorden was het Romeinse Rijk. Vervolgens kregen de bewoners van de Lage Landen in de Middeleeuwen van doen met het Frankische Rijk onder de dynastie van de Merovingen. Het Karolingische Rijk was de voortzetting van het Frankische Rijk onder de dynastie van de Karolingen. Uit de verdeling van dit rijk kwam het Heilige Roomse Rijk voort. In de late Middeleeuwen ontstond het Bourgondische Rijk dat overging in het Habsburgse Rijk, waarmee de vroegmoderne tijd begon. In de moderne of contemporaine geschiedenis maakte Nederland, met uitzondering van het eigen koloniale rijk, gedurende enkele jaren deel uit van twee continentale rijken:

het Franse keizerrijk van Napoleon en Hitlers Derde Rijk. Met deze verdeling – een hoofdstuk voor de vijf Romeinse eeuwen, vier hoofdstukken voor de Middeleeuwen, twee voor de vroegmoderne periode en twee voor de periode na 1795 – houdt dit boek gelijke tred met de meeste historische overzichtswerken: hoe recenter het verleden, hoe meer aandacht ernaar uitgaat. Een opdeling van de geschiedenis in tijdvakken is nuttig (en daarmee gepaard gaande specialisatie onvermijdelijk) maar ze bedreigt de eenheid van het vak wanneer historici niet bij tijd en wijle over de grenzen van de ‘eigen periode’ en het eigen specialisme heen kijken. Een van de centrale ideeën van de geschiedbeoefening – zeker sinds de opkomst van de Franse *Annales*-school die de geschiedschrijving in de twintigste eeuw fundamenteel heeft vernieuwd – is namelijk dat inzicht in het (recente) verleden alleen kan ontstaan wanneer ook het langetermijnperspectief in ogenschouw wordt genomen. Ook daar wil dit boek een bijdrage aan leveren: hoe werkte de invloed van de opeenvolgende rijken in de Nederlandse contreien ook in latere periodes door?

Aan de negen hoofdstukken is een tiende toegevoegd over de Europese Unie, inclusief haar voorgangers. De strijd van de geallieerden tegen nazi-Duitsland versterkte het al in het interbellum ontstane besef dat vrede (na de oorlog) alleen kon worden gewaarborgd door Europese samenwerking en integratie. De aansluiting van Nederland bij de Europese Gemeenschap (voor Kolen en Staal) vormt in die zin een logische afsluiting van de reeks imperia. Een belangrijk verschil met de negen rijken is uiteraard wel dat het nu democratisch gekozen bestuurders waren die aansluiting zochten bij een groter samenwerkingsverband. Toch is het opnemen van een hoofdstuk over de EU in deze ‘imperiale’ geschiedenis minder vreemd dan het op het eerste gezicht misschien lijkt. De EU wordt namelijk wel vergeleken met een middeleeuws imperium als het Heilige Roomse Rijk in het kader van het zogenaamde neomedievalisme. Deze term verwijst in de theorievorming van internationale betrekkingen naar de analogie tussen de huidige politieke orde van een geglobaliseerde wereld enerzijds en middeleeuws Europa anderzijds waarin noch staten, noch de kerk, of wat voor territoriale

machten dan ook, over volledige soevereiniteit beschikten. Zowel in de EU als in middeleeuws Europa zou veeleer sprake zijn (geweest) van een veelheid aan bestuurslagen en -eenheden die op elkaar inwerkten.⁴

Los hiervan is de idee van een verenigd, in vrede levend Europa geen ideaal dat uit de twintigste eeuw dateert. In de late Middeleeuwen ontstonden er al plannen om iets dergelijks te realiseren, zij het dat ze niet verder of niet veel verder kwamen dan de tekentafel. Zo zag de Franse jurist Pierre Dubois aan het begin van de veertiende eeuw al een federatie van christelijke naties voor zich waartussen de vrede kon worden gewaarborgd door middel van een concilie dat de paus bijeen kon roepen wanneer dat nodig was. Een hof van arbitrage zou over kwesties tussen landen kunnen beslissen. Overigens zou het Heilige Roomse Rijk in deze constructie tot een gewoon koninkrijk worden gedegradeerd en de keizer aan de kant worden geschoven. Van het plan is nooit meer iets vernomen, wat gezien het tijdsgewricht ook niet zo verrassend is: het was een tijd waarin het pausdom in een grote crisis verkeerde en er twee pausen waren, één in Rome en één in Avignon.

In de vijftiende eeuw kwam een plan voor een Europese confederatie van een andere Fransman, Antoine Marini, al verder dan zijn eigen schrijftafel. Dit plan was zijn tijd ver vooruit in die zin dat het niet alleen het gezag van de keizer maar ook dat van de paus – de twee belangrijkste machthebbers van middeleeuws Europa – wilde vervangen door een confederatie van christelijke staten. Dit samenwerkingsverband zou onderlinge vrede moeten waarborgen en het hoofd moeten bieden aan de dreiging van de islamitische Ottoomaanse Turken die in 1453 Constantinopel hadden ingenomen en een directe bedreiging voor Europa vormden. Dit voorstel voorzag onder andere in een reeks op te richten instellingen, waaronder een confederaal tribunaal, een hof van arbitrage voor conflicten tussen staten, een congres waarin landen vertegenwoordigd zouden worden en een gemeenschappelijke munt. Het plan doet modern aan, ware het niet dat het ook in een verplichting tot deelname aan een kruistocht tegen de Turken voorzag. De koning van Bohemen

omarmde het plan en zond er een gezant mee langs verschillende Europese hoven. Ook van dit plan kwam uiteindelijk niets terecht, maar het laat zien dat het ideaal van een verenigd Europa met gedeelde instellingen veel verder teruggaat dan de twintigste eeuw.⁵ Het zou nog eeuwen duren voordat de Duitse keizer door een Fransman aan de kant werd geschoven, maar het idee om 'Europese' instellingen op te richten nodigt in elk geval uit tot het betrekken van de EU in de problematiek van dit boek. Dit biedt de gelegenheid om vanuit het 'imperiale' perspectief op de Nederlandse geschiedenis aan te sluiten bij de actualiteit van de Nederlandse positie in de Europese Unie.

Wat is de betekenis van deze negen rijken en de EU voor de geschiedenis van Nederland? Hoe zijn ontwikkelingen in wat nu Nederland is, beïnvloed door deze Europese machten die grote delen van het continent omvatten? Door deze vragen centraal te stellen zal blijken dat de Nederlandse regio in de loop van de tijd vaker en langer onderdeel van grotere entiteiten is geweest dan een onafhankelijk land. In de tweeduizendjarige Nederlandse geschiedenis blijkt zowel de Republiek als het Koninkrijk eerder uitzondering dan de norm te zijn.

Het Nederlandse koloniale rijk lijkt op het eerste gezicht niet in de reeks van rijken te passen. Het is immers een rijk dat zich over verschillende werelddelen uitstreckte en waarover Nederland gezag uitoefende. Toch kan dit rijk als een Europees rijk worden gezien in de zin dat het in feite een Nederlandse constructie was. Met een kleine aanpassing kan de centrale vraagstelling ook op dit rijk worden toegepast: wat was de invloed van de koloniën overzee op Nederland? Traditioneel bestaat er een vrij scherpe scheiding tussen de Nederlandse geschiedenis enerzijds en de overzeese of koloniale geschiedenis anderzijds. Het doorbreken van deze scheiding is met het oog op de globalisering van de geschiedschrijving van belang. Door naast de genoemde Europese rijken – waaronder overigens het Romeinse Rijk zich evenmin tot Europa beperkte – een hoofdstuk over het Nederlandse koloniale rijk op te nemen, wordt een bijdrage geleverd aan het integreren van de koloniale historiografie in

de algemene geschiedschrijving. Bovendien wordt zo de ‘imperiale’ dimensie van de Nederlandse expansie overzee beklemtoond. De Nederlandse Republiek was immers in haar hoogtijdagen een agressieve supermacht die voorrang gaf aan haar maritieme belangen. Terwijl de historiografie over de Engelse, Portugese en Spaanse overzeese expansie nauw verbonden is met ‘empire’ en ‘imperiumvorming’, besteedden specialisten van de Nederlandse expansie hier tot voor kort weinig of geen aandacht aan.⁶

Door vanuit de verschillende rijken naar de streken te kijken die nu tot Nederland behoren, ontstaat een nieuw, fris, relevant én actueel perspectief op de Nederlandse geschiedenis. Nieuw en fris omdat als het ware van buiten naar binnen wordt gekeken.⁷ Immers, de Nederlandse geschiedenis wordt meestal van binnenuit bestudeerd: Nederland als een politieke entiteit, eenheid of staat, die zich als het ware zo moest ontwikkelen. Een dergelijke teleologische benadering van de geschiedenis heeft een groot deel van de national(istisch)e geschiedschrijving van de negentiende en twintigste eeuw beheerst en bepaalt nog steeds vaak, bewust of onbewust, het publieke historische debat en de impliciete visie in het geschiedenisonderwijs.

Het is hoog tijd om hier verandering in te brengen. Niet alleen voor de broodnodige vernieuwing van de Nederlandse geschiedenis maar ook omdat het vak geschiedenis zo aan maatschappelijke relevantie en actuele betekenis kan winnen in een snel veranderende wereld. De imperiale benadering van de Nederlandse geschiedenis is namelijk bijzonder relevant en actueel in het licht van de recente, imperialistisch te noemen ambities van zowel Rusland als de Verenigde Staten. Terwijl Rusland een oorlog voert om (delen van) buurland Oekraïne aan zijn territorium toe te voegen, koestert de Amerikaanse president de ambitie om zijn land te vergroten met Canada als eenenvijftigste staat en door Groenland – dat deel uitmaakt van het Deense koninkrijk – aan te kopen. Door de snel veranderende geopolitieke situatie in de wereld komt Europa weer in de positie terecht die het innam in de Middeleeuwen: Europa als een kaap, een uithoek van Azië, die vanuit het oosten werd bedreigd. In

de Middeleeuwen ging de dreiging onder meer uit van de Hunnen, de Mongolen en, tot in de zeventiende eeuw, van de Ottomaanse Turken; vandaag de dag zijn het de Russen. De positie als kaap van Eurazië had Europa vóórdat het het centrum van de wereld werd dankzij de overzeese expansie die resulteerde in de opdeling van een groot deel van de wereld in Europese koloniën.

Door van buitenaf, vanuit het perspectief van negen Europese rijken en de EU, naar binnen te kijken vormt *Nederland als provincie* als het ware een tegenhanger van *Elke provincie een eigen Gouden Eeuw*. In dit laatste boek stond het regionale of provinciale perspectief centraal: voor elke Nederlandse provincie werd een thema belicht waarvoor de betreffende provincie van bovenregionale, nationale en soms zelfs internationale betekenis is geweest. Zo werd – van binnen naar buiten – vanuit elke provincie een nieuw perspectief geboden op Nederland en daarbuiten. Terwijl *Elke provincie een eigen Gouden Eeuw* uitging van kleinere eenheden, oorspronkelijk veelal middeleeuwse vorstendommen – denk aan Gelderland, Brabant, Holland of Zeeland –, worden in het onderhavige boek juist veel grotere eenheden, die een groot deel van Europa omvatten, als vertrekpunt gehanteerd. Overigens staan beide boeken op zichzelf en laten ook de verschillende hoofdstukken zich afzonderlijk van elkaar lezen. Dit betekent wel dat enkele herhalingen onvermijdelijk zijn.

Om deze nieuwe benadering van de Nederlandse geschiedenis te positioneren in het vakgebied worden drie stappen gezet. Eerst wordt aandacht besteed aan de betekenis die door vakgenoten is toegekend aan de Republiek en de Gouden Eeuw vanaf de opkomst van de professionele geschiedschrijving in de negentiende eeuw. Vervolgens wordt ingegaan op de gevolgen van de dekolonisatie voor Nederlands positie in de wereld en voor de koloniale historiografie. Daarna komt de globalisering van de geschiedschrijving aan bod die wordt toegespitst op de zogenaamde ‘provincialisering van Europa’.⁸ Dit concept plaatst Europa niet langer in het centrum van de wereld maar beziet het als een regio waarvan het lot sinds 1945 in toenemende mate door ontwikkelingen elders in de wereld wordt

bepaald. Deze benadering wordt ten slotte toegepast op Nederland als regio in Europa vanaf het Romeinse Rijk tot de Europese Unie.

Het vaderland voorbij

Zoals elk Europees land, construeerde ook Nederland zijn eigen nationale verleden in de negentiende eeuw, een periode waarin de natiestaat – met als ideaal: één land, één volk, één taal – tot ontwikkeling kwam. Historici werden (van staatswege) aangesteld om de geschiedenis van het eigen land vorm te geven. De Oudheid en de Middeleeuwen speelden daarin nauwelijks of geen rol van betekenis. De Oudheid was alleen van belang voor de zogenaamde Bataafse mythe. De Bataven die volgens Tacitus op een eiland in de Rijn woonden, waren onder leiding van Julius Civilis na de dood van Nero in 68 in opstand gekomen tegen het Romeinse gezag. Humanisten als Erasmus en Gerard Geldenhouer uit Nijmegen discussieerden over de vraag of dat eiland Holland was of de Betuwe, maar iedereen was het erover eens dat de dappere Bataven verre voorouders waren. Deze mythe, tot in de twintigste eeuw terug te vinden in schoolboeken, is door Hugo de Groot verder uitgebreid. Hij betoogde dat niet alleen het vrijheidslievende Nederlandse volk maar ook het staatsbestel van de Republiek, dat hij voor het gemak tot Holland beperkte, terugging tot de Bataven.⁹

Terwijl de Oudheid de Nederlandse Republiek voorzag van een oorsprongsmythe, was er voor de Middeleeuwen geen plaats. Althans niet in de negentiende-eeuwse vormgeving van de nationale identiteit. Daarmee is Nederland een van de weinige landen in Europa die hun oorsprong niet in de Middeleeuwen zoeken. De duizend jaar tussen de klassieke Oudheid en de nieuwe tijd waren voor Nederland geen bron van nationale verbroedering maar van verdeeldheid, aanvankelijk in een lappendeken van verschillende graafschappen en hertogdommen, later tussen protestanten en katholieken en tussen Noord en Zuid. In de Nederlandse geschiedenis zijn de Middeleeuwen een ‘voorgeschiedenis’ gebleven. De poging van Pieter Geyl (1887-1966) om de Middeleeuwen te bevrijden van negentiende-